

๓๒. ความรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาในศตวรรษหน้า

The Rise of Buddhism in the Next Century

ขอน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

In Honor of the Blessed One of the Fully Enlightened One

By Nithee Siripat – Siripat.com and Academiae Network, 2016

ความสำคัญของบทความ

พระธรรมคำสอนของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น เป็นเรื่องการบำเพ็ญเพียรภาวนาให้เกิดปัญญาญาณ ในวิปัสสนาภูมิเป็นสำคัญ และยังอยู่ในฐานะที่เป็นศาสตร์ใน ๓ สาขา ได้แก่ **ศาสนา-ปรัชญา-วิทยาศาสตร์** อันเป็นองค์ความรู้สูงสุดโดยปรมาตม์หรือ **“ปรมาตม์สัจจะ”** โดยไม่มีข้อขัดแย้งหรือปฏิเสธความจริงอันเป็น **“กฎธรรมชาติ”** ได้แก่ **ธรรมวิธี-ธรรมนิยาม ๓-อริยสัจ ๔-ปฏิจสุมุปบาท ๑๒-ปฏิจสุมุปบันธรรม ๖** จนรวมถึง **ไตรลักษณ์** ความมีเอกลักษณ์แห่งองค์ความรู้ที่เน้นความเป็นสากลแห่งปัญญานั้น จึงเป็นศาสตร์ที่สามารถดำรงอยู่ได้ในสังคมที่ศรัทธาหรือบูชาปัญญาหรือความรู้มากกว่าสังคมเน้นค่านิยมในไสยศาสตร์ คือ สังคมไม่นิยมใช้ปัญญาและเหตุผลในการแก้ปัญหาชีวิตและปัญหาทางสังคม อย่างไรก็ตาม ในสังคมแห่งยุคศตวรรษที่ ๒๑ เป็นต้นไป ก็ยิ่งนับเป็นยุคที่สังคมมนุษย์ศรัทธาการจัดการองค์ความรู้เพื่อให้เกิดเป็น **“ต้นทุนทางปัญญา”** อันเป็นทรัพย์สินขององค์กร เพราะฉะนั้น คุณภาพของทรัพยากรบุคคลในองค์กรจึงกลายเป็นเรื่องสำคัญยิ่งยวด เพื่อใช้เป็นกลยุทธ์ในการแข่งขันกับองค์กรอื่นทั่วโลก ฉะนั้น การยอมรับฐานะของพระพุทธศาสนาในอนาคตนั้น จึงเป็นเรื่องที่เป็นสามัญในสังคม **“อุดมปัญญา”** ที่เน้นความถูกต้องด้วยปัญญาและเหตุผล เพื่อใช้เป็นแนวทางในการแก้ปัญหาในทุกมิติทางสังคมและชีวิต เพียงแต่ว่าบุคคลในสังคมนั้น จะลงมือศึกษาและปฏิบัติกันจริงมากน้อยแค่ไหนเท่านั้นเอง และพากันสร้างค่านิยมในการค้นหาความจริงมากน้อยแค่ไหนอีกเช่นกัน ความจริงอันประเสริฐย่อมไม่คงอยู่คู่กับคน โง่เขลาเบาปัญญา เพราะปัญญาทั้งหลายนั้น คือ มรดกอันเป็นสมบัติของผู้มีปัญญาใหว่พริบมากกว่า.

บทความที่ ๓๒ ประจำปี ๒๕๕๕ – ความรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาในศตวรรษหน้า

สังคมมนุษย์ในกาลข้างหน้านั้น ย่อมพึ่งพาองค์ความรู้ที่สะสมกันมาเป็น “ต้นทุนทางปัญญา” (Intellectual Capital) หรือภูมิปัญญาดั้งเดิม อันกลายเป็นอารยธรรม ที่บ่งบอกถึงความเจริญทั้งทางวัตถุและจิตใจ ส่วนคุณภาพของมนุษย์นั้น ก็น่าจะเป็นเรื่อง “สติปัญญา” (สติสัมปชัญญะ) ซึ่งจะป็นตัวจิตที่ทำหน้าที่ควบคุมพฤติกรรมทุกอย่าง ได้แก่ กายกรรม วาจากรรม และมโนกรรม แต่ปัญญาความรู้อันเป็นศาสตร์ต่างๆ นั้น ย่อมเกิดจากผลงานการศึกษาค้นคว้าวิจัย ที่เจริญไปพร้อมกับความก้าวหน้าแบบก้าวกระโดดทางเทคโนโลยีสมัยใหม่ ที่อยู่ภายใต้แรงกดดันอย่างรุนแรงเชิงการแข่งขันในด้านสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผลประโยชน์ร่วมกันแบบบริษัทข้ามชาติร่วมลงทุน (Multinational Company) เพราะการเล็งผลกำไรจากตลาดระดับมหภาค ที่จัดตั้งขึ้นแบบเขตเศรษฐกิจ (Economic Zones) ซึ่งเป็นผลพวงจากแนวคิด “โลกไร้พรมแดน” (Globalizations) และผู้แสวงหาผลประโยชน์ได้สูงสุด คือพวกนายทุนข้ามชาติ กลุ่มธุรกิจขนาดเล็กและกลางนั้น ไม่มีอำนาจต่อรองในการลงทุน กล่าวโดยสรุป กลุ่มลูกค้าไม่มีอำนาจต่อรองกับพวกบริษัทร่วมลงทุนข้ามชาติ เพราะพวกนี้อาศัยช่องว่างทางกฎหมายระหว่างประเทศเป็นข้อได้เปรียบของการลงทุน สภาวะการณ์ทางการตลาดจึงไม่แตกต่างจากสมัยประเทศมหาอำนาจตามล้าอาณานิคมหรือจักรวรรดินิยม ที่สำคัญปัญหาที่เกิดขึ้นตามมา คือ ภาวะโลกร้อน – ความอดอยาก ที่ผสมผสานกับภาวะผลเมืองสิ้นโลก ผู้คนส่วนใหญ่จึงไม่ให้ความสนใจและความสำคัญกับศาสนา แต่เป็นการนำเอาวิทยาศาสตร์ (เทคโนโลยี) กับปรัชญามารวมกันในการแสวงหาผลประโยชน์แบบเบียดเบียนกัน เช่น ออกกฎหมายสนับสนุนพวกทำชั่วอย่างการฉ้อโกงเงินโยบาย เป็นต้น ฉะนั้น ศาสนาแยกออกจากปรัชญา และไปปรับใช้เกี่ยวเนื่องกับผลประโยชน์แบบมิชชันนารีกับวิทยาศาสตร์ กลายเป็นธุรกิจขัดแย้งกับศาสนา กลุ่มผลประโยชน์ที่แข็งแกร่งกว่า ก็ยังแสวงหาผลประโยชน์จากมวลชนลูกค้าอย่างอิมพีฟิชั่น ไม่มีอำนาจทางกฎหมายใดเข้ามาควบคุมได้จริง เพราะเงินมีอำนาจเหนือพวกมีการศึกษาดี อำนาจทางกฎหมายจึงไม่ใช่สิ่งเป็นกลางระหว่างเงินกับการศึกษา (เดรัจฉานวิชา) ไม่ใช่อำนาจโดยชอบธรรมอีกต่อไป เพราะคนส่วนใหญ่ก้าวสู่ยุควิกฤตทางศรัทธาในความดีและศาสนา จิตใจคนในยุคสมัยนั้น จึงกลายเป็นพวกตกอยู่ในอบายภูมิอย่างเต็มขั้นสมบูรณ์ นิยมประกอบกรรมชั่วมากกว่ากรรมดี

ด้วยเหตุนี้ ศาสนาไม่มีอำนาจเหนือจิตวิญญาณของคนยุคเทคโนโลยีก้าวหน้าแบบสุดโต่ง เพราะความก้าวหน้าดังกล่าวนี้ เกิดขึ้นเพื่อตอบสนองกิเลสตัณหาของกลุ่มผลประโยชน์หลัก ประการสำคัญ เหล่านักบวชในศาสนาต่างๆ ผู้พากายอดุมการณ์ของลัทธิผลประโยชน์ไม่ได้เลย เพราะคนแยกนักบวชกับนักธุรกิจหน้าเลือดไม่ออก หรือมีนิสัยเหมือนกัน เพียงแต่พวกแรกทำงานในสถาบันศาสนา พวกหลังทำงานในสถาบันธุรกิจ พวกกันหาเงินแบบเบียดเบียนผู้อื่น ไม่มีอะไรเป็นคุณสมบัติพิเศษแตกต่างกัน ในทางพระพุทธศาสนาต่างเรียกว่า “เดิยริย-อสังขี” คือ พวกหลอกคนอื่นกินแบบหน้าด้าน ประกอบกรรมชั่วด้วยการทุศีลด้วยศีลชั่ว คำตอบคนพวกนี้ คือ ถ้าไม่ทำอย่างนั้น แล้วจะมีกินได้หรือ กล่าวง่าย ๆ เป็น

พวกหลงใหลในผ้าเหลืองผ้าขาว เพราะใช้หาเงินแบบมิจฉาชีพได้ง่าย ฉะนั้น ผู้ครองเพศสมณะต้องเป็นบุคคลประกอบด้วยสังฆคุณ ๘ ประการ ได้จริงๆ จึงควรเรียกว่า “พระ-สมณะ” หมายถึง ผู้มีคุณสมบัติจะเป็นพระพุทธเจ้า ประเด็นนี้ ก็ขอให้พุทธศาสนิกชนมาไตร่ตรองพิจารณาให้ละเอียดลึกซึ้ง เพื่อเป็นการสืบทอดพระศาสนาอย่างแท้จริง

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า พระพุทธศาสนาเกิดจากสภาวะที่บริสุทธิแห่งธรรมชาติ พยายามลดสิ่งที่เป็นปัจจัยปรุงแต่งตามอำนาจกิเลส (โลภีชธรรม-สังขตธรรม) ดังเช่น พระพุทธเจ้าตรัสรู้ซึ่ง “อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ” ได้ร่วมพระศรีเมหาโพธิ์ ไม่ใช่ในกุฎีหรือคอนโดมิเนียมหรูหราใจกลางเมืองใหญ่ แต่ในทางตรงกันข้าม พระสงฆ์ในศักราชนี้ คือ ประมาณ ๖,๐๐๐ ปี หลังพระพุทธเจ้าประกาศพระศาสนา ต้องอยู่ในยุคศตวรรษที่ ๒๑ ที่สังคมมีความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีสูงสุดมากๆ มนุษย์อยู่ภายใต้อิทธิพลของเทคโนโลยีกันหมด เพียงแต่ว่าใครจะรู้ย่างเท่าทันกับความเปลี่ยนแปลง (Changes) นี้มากกว่า คือ “การเป็นนายเทคโนโลยี” ไม่ใช่ “การเป็นทาสเทคโนโลยี” ส่วนแก่นแท้ของพระพุทธศาสนานั้น การบรรลุถึงความตรัสรู้สัมโพธิญาณได้นั้น ต้องกระทำด้วยปัญญาเห็นไตรลักษณ์ในข้อ “อนัตตตา” (สูญญตา-ความว่างเปล่า) โดยพิจารณาเห็นว่า กาย-เวทนา-จิต-ธรรม ทั้งปวงนั้น ล้วนไม่มีตัวตนอันจะเป็นที่พึ่งสละของจิตวิญญาณได้เลย เพราะฉะนั้น เทคโนโลยี (ปัญญา-ความรู้) จะมีความก้าวหน้ามากเพียงใด ก็เป็นเรื่องไม่มีจริงในโลกจิตวิญญาณ เพราะเป็นสิ่งปรุงแต่งขึ้นด้วยความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยทั้งหลาย ๑ ชุด มารวมกันในแต่ละขณะจิต คำว่า “จิต” กับ “วิญญาณ” เป็นความหมายแห่งนามธรรม เพราะเป็นหน่วยความคิดแห่งนามรูป (ขันธ ๕) รูปหมายถึงร่างกาย ก็ให้พิจารณาในนัยแห่งนามธรรม เช่นกัน การพิจารณากรรมฐานจึงพิจารณาเป็นมโนวิญญาณแห่งนามธรรมโดย “อนัตตตา-อนัตตานุปัสสนา” นั่นเอง ในประเด็นนี้ มีความสำคัญอย่างมาก เพราะวิทยาศาสตร์เป็นโลกวัตถุ ส่วนพระพุทธศาสนาเป็น โลกวิญญาณ แต่ทั้งสองฝ่ายต่างหาความจริงสูงสุดโดยปรมาตต์ ผลการพิสูจน์ทางวิทยาศาสตร์ จึงกลับกลายเป็นข้อยืนยันด้วยหลักฐานที่เป็นวัตถุนิยมให้กับศาสนาที่เป็นจิตตนิยม เพราะหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้านั้น เป็นข้อคิดเชิงทฤษฎีและข้อสมมติฐานที่นำไปสู่ “ระเบียบวิธีวิจัย” ที่ต้องเข้าสู่กระบวนการพิสูจน์ทั้งเป็นนามธรรมกับรูปธรรม ดังเช่นองค์ความรู้ในศาสตร์สาขา Nanotechnology และ Nanosecond Technology เป็นการพิสูจน์ข้อเท็จจริงโดยปรมาตต์ของข้อธรรม “มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ” (ข้อ ๕ ในวิสุทธิ ๗) คือ การพิจารณา (กลาปสัมมสนญาณ) ซึ่งเป็นหน่วยรวมที่เล็กที่สุดของรูปธรรมในวิปัสสนาภูมิ ข้อยืนยันพิสูจน์หลักฐานนี้ ยังรวมเอาผลงานวิจัยทางฟิสิกส์นิวเคลียร์ไว้ด้วย แต่โชคร้ายนิดหนึ่ง ผู้ที่จะพอเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์นั้น ยังมีน้อยมาก ยังประกาศสงครามข้อขัดแย้งด้วยมิจฉาทิฎฐิอยู่เป็นอันมาก เลยกลายเป็นผู้ไม่รู้จริงไปดื้อๆ แทนที่จะเป็นผู้รู้แจ้งแทงตลอดในปรากฏการณ์ทางธรรมชาติแห่งนามรูป (ขันธ ๕) อย่างแท้จริงทั้งคติทางโลกและคติทางธรรม

เนื่องจากพระพุทธศาสนาประกาศพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้ามาแล้ว ก็ประมาณ ๖,๐๐๐ ปี ส่วนความเจริญทางวิทยาศาสตร์มีความเจริญหลักๆ มาแล้ว ประมาณ ๒๐๐ ปี ฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่า วิทยาศาสตร์เป็นองค์ความรู้เบื้องต้นทางทฤษฎีหรือทฤษฎีต้นแบบพื้นฐานแห่งศาสตร์สมัยใหม่ทั้งหลาย แม้แต่สมการระเบิดปรมาณูของ อัลเบิร์ต ไอน์สไตน์ ก็มีในพระธรรมของศาสนาพุทธ เพียงแต่ผู้ศึกษาพระธรรมหรือผู้ปฏิบัติธรรมไม่ต้องการสร้างระเบิดเอาไปโยนหัวกระบาลกัน ดังเช่น สงครามโลกครั้งที่ ๒ ที่ผ่านมาเท่านั้นเอง ผู้ที่จะเข้าถึงองค์ความรู้ในพระพุทธศาสนาได้นั้น ต้องเป็นผู้บรรลุถึง “ญาณทัสสนวิสุทธิ” จริงๆ เพราะเป็นปัญญารอบรู้ที่ยังรู้ธรรมทั้งหลายได้ในวิปัสสนาภูมิ ในปัจจุบันกลุ่มนักวิทยาศาสตร์ตะวันตกบางกลุ่มเริ่มให้ความสนใจในเรื่อง “ญาณทัสสนะ-ยถาภูตญาณทัสสนะ” โดยตั้งสมมติฐานว่า เป็นเครื่องมือสำคัญในการสืบคว้าพิจารณาข้อเท็จจริงอันจะเป็นองค์ความรู้ของมวลมนุษยชาติต่อไป ปัญญาญาณในส่วนนี้ คือ “ความรู้วิเศษแห่งภิญญา” นั่นเอง เรื่องนี้ไม่ใช่การยกเมฆมาหลอกกันแต่ประการใดเลย คำว่า “นักวิทยาศาสตร์” นั้น จัดเป็นมนุษย์กลุ่มผู้คงแก่เรียนที่ประกอบด้วยจิตแห่งกิลสตันหา-ทัญญู-มานะ เรียกว่า “ปัญจธรรม ๓” คือ กิเลสเครื่องเน้นซ้ำ ทำให้เขวห่างออกไปจากความจริงที่ง่าย ๆ เปิดเผยก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ ซัดขวางไม่ให้เข้าถึงความจริง และทำให้ไม่อาจแก้ปัญหาลักษณะตรงไปตรงมา ทำให้ไม่ได้เหมือนพระอรหันตปัจเจกชนทั้งหลาย เพราะหมดกิเลสสะอาดบริสุทธิ์แห่งจิตวิญญาณดีพร้อมแล้ว

ด้วยเหตุนี้ ความจริงสูงสุดแห่งความหมายโดยปรมาตม์ ที่เรียกว่า “ปรมาตม์ลัจจะ” นั้น พระพุทธเจ้าทางประกาศไว้นานมาแล้ว เพียงแต่รอผู้รู้หรือปราชญ์ผู้มีปัญญาล้ำเลิศที่จะเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างศาสตร์ ๓ อย่าง ได้เป็นอย่างดี ได้แก่ **ศาสนา-ปรัชญา-วิทยาศาสตร์** เพราะเป็นการสร้างความคิดริเริ่ม ความคิดสร้างสรรค์ ความคิดประยุกต์ดังแปลง ที่เกิดจากปัญญาแตกฉานในข้อธรรม “**ปฏิกภาพ ปฏิสัมภิตา**” (ข้อ ๔ ในปฏิสัมภิตา ๔) อันถือเป็นปัญญาของพระอรหันต์ในพระธรรมวินัยนี้ เมื่อพิจารณาถึงมิตติความสัมพันธ์ของศาสตร์ทั้ง ๓ อย่าง ดังกล่าวข้างต้น จะพบได้ว่า

- (๑) พระพุทธศาสนามุ่งเน้นความสงบโดยการหลุดพ้นจากกิเลสแห่งโลกธรรม
- (๒) ปรัชญามุ่งเน้นการหาความจริงด้วยเหตุผลในการโต้เถียง
- (๓) วิทยาศาสตร์มุ่งเน้นการเอาชนะธรรมชาติเพื่อความอยู่รอดของสัตว์ทั้งหลาย

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า พระพุทธศาสนามุ่งเน้นการหลุดพ้นเครื่องพันธนาการของโลกหรือโลกียะ ไปสู่ภูมิแห่งโลกุตระแห่งนิพพานเท่านั้น ปรัชญาเป็นการเอาข้ออ้างในความคิดของตนเป็นใหญ่เพื่อลบล้างความนึกคิดคนอื่น และวิทยาศาสตร์ยังยึดเกาะติดอยู่กับโลกธรรมเป็นในเหมาะไม่หนีไปไหนแห่งสังสารวัฏฏ์ (วัฏฏะ ๓) คือ ดำรงอยู่ในภูมิเวียนว่ายตายเกิดไม่สิ้นสุด ส่วนพระพุทธเจ้าทรงชี้แนะให้สู่ภูมิแห่งนิพพาน (วัฏฏะ) ไม่ให้ผูกพันติดกับเรื่องใดๆ ในโลกนี้อีกต่อไป รู้เห็นแจ้งโลกและชีวิตแล้วก็ให้วางเฉยด้วย “**อุเบกขาจิต**” ไม่ก่อกรรมวิบากใดๆ ด้วยกิเลสอีกต่อไปเท่านั้นเอง

เมื่อพิจารณาถึงความรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาในกาลภาคหน้านั้น พุทธศาสนิกก็น่าจะมองเห็นทิศทางของความเจริญอย่างอารยชน ที่มีการศึกษาดีเป็นคนดีมีคุณธรรม คือ สะอาดบริสุทธิ์ด้วย “กุศลกรรมบถ ๑๐” นั่นเอง ที่จะสามารถเข้าเชื่อมโยงกับหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าได้ บุคคลที่จะวิวัฒน์มวลปัญญาของตนได้รวดเร็ว ก็คงหนีไม่พ้นกลุ่มนักวิชาการ-นักวิทยาศาสตร์ ที่มีจริยบรรณแห่งวิชาชีพ เพียงแต่น้อมตัวตนกายและใจเข้ามาถือปฏิบัติธรรมอย่างจริงจังตามคำสอนของพระพุทธเจ้าเท่านั้น สาธุชนแห่งอารยชนทั้งหลาย ย่อมเข้าถึงสัจธรรมแห่งอริยมรรคได้เร็ว เพราะมีจิตพื้นฐานเป็นกุศลจิตดีแล้ว ประพฤติปฏิบัติธรรมได้ง่าย และรู้มรรคผลนิพพานได้เร็ว (สุข ปฏิปทา จิปปาภิญญา คือ ปฏิบัติสบาย ทั้งรู้ได้ไว) และอย่าลืมว่า การบรรลุอรหัตตนั้น ไม่มีการกำหนดโควตาจำนวนบุคคล ก็สามารถบรรลุได้ตามกาลอันเหมาะสมของแต่ละบุคคล

เมื่อพิจารณาถึงสถานที่จะเป็นแหล่งเจริญรุ่งเรืองของพระศาสนานั้น ก็ไม่น่าจะเกินไปจากประเทศที่พัฒนาแล้ว (Developed Countries) เพราะมีพลเมืองที่มีความถนัดพร้อมทางการศึกษาที่เป็นวิทยาศาสตร์ และรองรับกระบวนการคิดด้วยปรัชญาที่ประกอบด้วยปัญญาและเหตุผลอันควร โดยชอบธรรม สำหรับประเทศที่ยากจนไม่ใช่บ่อเกิดแห่งอารยธรรมสมัยใหม่นั้น คงเป็นไปได้ยาก เพราะความด้วยคุณภาพทางการศึกษาของพลเมืองส่วนใหญ่ แม้จะมีการศึกษาถึงระดับบัณฑิตศึกษามากมาย แต่เป็นระบบการศึกษาที่ไม่รู้จักแห่งวิชา ถึงแม้จะมีพระพุทธศาสนาในสังคมนั้นแล้วก็ตาม ของดีมีคุณค่าถึงแม้จะอยู่คู่กับคนโง่เขลาเบาปัญญา ก็ไม่มีอะไรดีขึ้นเลย มีแต่ความวิบัติวิหยาจะมารอบงำจิตใจไม่สิ้นสุด แต่อย่างไรก็ตาม ความยากจนเป็นเหตุแห่งทุกข์ ผู้มีปัญญาเห็นธรรมเท่านั้น ถึงจะเข้าถึงสัจธรรมในข้อนี้ได้จริง คนจนมักบอกว่าไม่มีเวลาปฏิบัติธรรม เพราะต้องทำมาหากินอย่างหนัก คนรวยก็มีนิสัยเช่นเดียวกัน แต่ในความเป็นจริงนั้น การปฏิบัติธรรมหรือการเจริญภาวนากรรมฐานนั้น ย่อมเกิดขึ้นในขณะจิตด้วยการเจริญธรรม “สังวร ๕” (ปาฏิโมกขสังวร-สติสังวร-ญาณสังวร-ขันติสังวร-วิริยสังวร) หรือการหมั่นพิจารณาสภาวธรรมอยู่เนืองๆ เป็นนิตย์ โดย “อนุสติ ๑๐” (พุทธานุสติ-ธัมมานุสติ-สังฆานุสติ-สีลานุสติ-จาคานุสติ-ทวารานุสติ-มรณสติ-กายคตาสติ-อานาปานสติ-อุปสมานุสติ) หรือการรักษาอารมณ์กรรมฐานด้วยคุณธรรม ๔ ประการ ได้แก่ (๑) พุทธานุสติภาวนา (๒) เมตตาภาวนา (๓) อสุภภาวนา (๔) มรณสติภาวนา เพื่อป้องกันไม่ให้สติฟุ้งซ่านและปัญญาอ่อนกำลังลงไป จน “อวิชชา” เข้าครอบงำจิตใจได้ด้วยอกุศลกรรมทั้งหลาย

อนึ่ง พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้านั้น เป็นคุณธรรม ๓ อย่าง ได้แก่ (๑) ปัญญาคุณ (๒) วิสุทธิคุณ และ (๓) กรุณาคุณ ข้อแรกนั้น มีในสังคมประเทศที่พัฒนาแล้ว เพียงแต่ว่า ยังขาดบุคคลผู้ทำหน้าที่เผยแผ่พระธรรมของพระพุทธเจ้า อันเป็นแก่นแท้ของพระธรรมวินัยนี้อย่างถูกต้อง เพราะพลเมืองของประเทศดังกล่าวนี้ เคารพบูชาวิชาความรู้ คือ “สังคมอุดมปัญญา” (Knowledge-Based Society) นั่นคือ มีศักยภาพด้านสมรรถนะทางปัญญา (สมอง) สูง ที่จะริเริ่ม คัดแปลง สร้างสรรค์ ประโยชน์นานา ประการของพระธรรม แล้วน้อมนำองค์ความรู้ใหม่มาใช้กับชีวิตของตนเองโดยชอบสุจริต เมื่อพิจารณาถึงธรรมชาติของกลุ่มนักวิชาการและนักวิทยาศาสตร์แล้ว จะเห็นได้ว่าบุคคลกลุ่มนี้ มีทักษะการเรียนรู้สูง บางคนมีปัญหาถ้า

เลิศ เมื่อเข้าฝึกอบรมการเจริญภาวนากรรมฐาน ก็ไม่น่าจะมีความแตกต่างจากปุถุชนทั่วไป คือ ยังเป็นผู้มี **ชาติ-ชรา-พยาธิ-โสกะ-และสังกิเลสทั้งหลาย** เป็นธรรมดา นั่นคือ จิตยังถูกรอบงำด้วย “อกุศลมูล ๓” ได้แก่ โสกะ-โทสะ-โมหะ เมื่อถือปฏิบัติธรรมภาวนา ก็จะบรรลุฌานขั้นต้นแห่งปฐมฌานได้ยากมากเช่นกัน ที่เรียกว่า **“ทุกขา ปฏิปทา ทนฺธาภิญญา”** คือ ปฏิบัติลำบาก ทั้งรู้ได้ช้า ฉะนั้น การจะบรรลุคุณวิเศษแห่งอริยมรรคในพระธรรมวินัยนี้ได้ จึงเป็นเรื่องลำบากที่ทลายความมุ่งมั่นหมายจริงของบุคคลนั้นๆ แต่อย่างไรก็ตาม ก็ขอเพียงให้ขยับหมั่นเพียรพร้อมด้วยความอดทนสูงในการปฏิบัติธรรมเท่านั้น ความสำเร็จแห่งอิทธิบาทย่อมนำสู่ความตรัสรู้สัมโพธิญาณได้อย่างแน่นอน โดยไม่จำกัดว่าบุคคลนั้นจะอยู่ในภพภูมิเช่นใด ถ้าผู้นั้นมันสร้างกุศลผลบุญบารมีอย่างสืบเนื่องเป็นนิตย์ ด้วยความอดทนบากบั่นไม่ถอยหนีเสียอย่าง ฉะนั้น ความบรรลุธรรมวิเศษนี้ ไม่ได้เลือกฐานะมาตุภูมิของผู้ศรัทธาในพระรัตนตรัย ขอเพียงให้ถือปฏิบัติที่น้อมนำมาใช้ในวิถีชีวิตจริงๆ ก็ย่อมเกิด **“ปัญญาเห็นธรรม”** และ **“ปัญญาตรัสรู้ธรรม”** ได้ในกาลโอกาสข้างหน้า

ในประการสุดท้ายนี้ พุทธศาสนิกทั้งหลายมีหน้าที่รับผิดชอบในการเผยแผ่พระศาสนาโดยตรง เพียงแต่ขอให้เป็นที่มั่นแก่พระศาสนาที่ถูกต้องด้วยประการทั้งปวง ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงกลายเป็นสมบัติแห่งมรดกโลกของมวลมนุษยชาติ ไม่ใช่ของใครคนใดคนหนึ่ง ความถูกต้องของพระสัทธรรมนี้ จึงเป็นสัจธรรมที่เป็นสากล (Universality) และครอบคลุมในทั้งศาสตร์ ๓ ด้าน ได้แก่ **ศาสนา-ปรัชญา-วิทยาศาสตร์** อย่างมีเอกเทศร่วมกันและไม่ขัดแย้งกัน ผู้ที่จะเกิด **“ปัญญาเห็นธรรม”** (ธรรมจักขุ) และ **“ปัญญาตรัสรู้”** (สัมโพธิญาณ) ได้ทำนั้น จึงจะเป็นอริยบุคคลได้ในพระธรรมวินัยนี้ สังคมและวัฒนธรรมที่เป็นอริยะนั้น จะช่วยเกื้อกูลสนับสนุนในการบรรลุอริยมรรคแห่งพระพุทธศาสนาได้ง่ายยิ่งขึ้น คือ คอยอำนวยโอกาสเหมาะแก่การบรรลุสัมโพธิญาณ อีกนัยหนึ่ง ผู้ประกอบด้วยอริยทรัพย์ ๗ ประการ ก็ยิ่งง่าย และรู้ได้เร็วในการปฏิบัติธรรม และสามารถรู้แจ้งเห็นจริงโดยอัศจรรย์ในธรรมทั้งหลายตามคำสอนของพระพุทธเจ้า นอกเหนือจากนี้ ผู้เจริญธรรมด้วย **“ความไม่ประมาทแห่งอัปมาทะ”** ประกอบด้วยการพิจารณาธรรมด้วย **“โยนิโสมนสิการแห่งปฏิจาสมุปบาทและปฏิจาสมุปบันนธรรมทั้งหลาย”** ย่อมได้รับโอกาสเห็นธรรมทั้งปวงแห่งพระตถาคตเจ้าตามเป็นจริง เห็น **“อมตธรรมแห่งพระนิพพาน”** อันเป็นการบรรลุผลสูงสุดแห่งการประพตปฏิบัติธรรมในพระธรรมวินัยนี้.

